अर्हः, पुं, (अर्ह+अच्।) इन्द्रः। इति शब्दरत्नावली॥

अर्हः, त्रि, (अर्ह+अच्।) योग्यः। उपयुक्तः। यथा,—

"तस्मान्नार्हा वयं हन्तुं धार्त्तराष्ट्रान् सबान्धवान्"।

इति श्रीभगवद्गीता॥

अर्हणा, स्त्री, (अर्ह+युच्+टाप्।) पूजा। इत्यमरः॥

("अर्हणामर्हते चक्रमुनयो नयचक्षुषे"।

इति रघुवंशे।)

अर्हन्, [त्] पुं, (अर्हः प्रशंसायां शतृ।) क्षपणकः। बुद्धः। इति मेदिनी॥ शेषस्य पर्य्यायः। जिनः २ पारगतः ३ त्रिकालवित् ४ क्षीणाष्टकर्म्मा ५ परमेष्ठी ६ अधीश्वरः ७ शम्भुः ८ स्वयम्भूः ९ भगवान् १० जगत्प्रभुः ११ तीर्थङ्करः १२ तीर्थकरः १३ जिनेश्वरः १४ वादी १५ अभयदः १६ सार्व्वः १७ सर्व्वज्ञः १८ सर्व्वदर्शी १९ केवली २० देवाधिदेवः २१ बोधदः २२ पुरुषोत्तमः २३ वीतरागाप्तः २४। इति हेमचन्द्रः॥

अर्हन्, (त्) त्रि, (अर्ह+शतृ।) पूज्यः। मान्यः। इति मेदिनी॥ स्तुतः। इति शब्दरत्नावली॥

("यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते"।

इति कुमारसम्भवे।

"त्वमर्हतामग्रसरः स्मृतोऽसि नः"।

इति शाकुन्तले।)

अर्हन्तः, पुं, (अर्ह+बाहुलकात् झच्।) बुद्धः। क्षपणकः। मान्ये त्रि। इति जटाधरः॥ शिवः। इति शब्दरत्नावली॥

अर्हितः, त्रि, (अर्ह+क्त।) पूजितः। इत्यमरः॥

अल ञ वारणपर्य्याप्तिभूषासु (भ्वादिं-उभं-सकं।) इति कविकल्पद्रुमः॥ ञ अलति अलते पापं गङ्गा निवारयतीत्यर्थः। पर्य्याप्तिः सामर्थ्यं।

"पर्य्याप्तन्तु यथेष्टं स्यात् तृप्ते शक्ते निवारणे"।

इति विश्वप्रकाशात्। अलति घोटको धावितुं समर्थः स्यादित्यर्थः। अलति हारो जनं भूषयति इत्यर्थः। इति दुर्गादासः॥

अलं, क्ली, (अल+अच्।) वृश्चिकपुच्छकण्टकः। इति हेमचन्द्रः। विकार ऊल इति भाषा। हरितालं। इति रत्नमाला अमरटीका च॥

अलं, व्य, भूषणं। पर्य्याप्तिः। वारणं। निरर्थकं। शक्तिः। इति मेदिनी॥ अत्यर्थं। यथा,—

"सर्वं मे विमलं वदामलमलं गोलं विजानासि चेत्"। इति लीलावती॥

अलकः, पुं, क्ली, (अलति भूषयति मुखं, अल+कुन्।) भङ्गियुतः केशः। कर्पूरादेः क्षोदश्चूर्णं तस्य कुन्तलाश्चूर्णकुन्तलाः तद्धि तत्र न्यस्यते इत्यन्ये। अलति भूषयति मुखं इत्यलकं। इति भरतः॥ कुटिलकुन्तलः। इति सुभूतिः। इति सारसुन्दरी॥ तत्पर्य्यायः। चूर्णकुन्तलः २। इत्यमरः।

("कर्णेषु योग्यं नवकर्णिकारं

स्तनेषु हारा अलकेष्वशोकाः"।

इति ऋतुसंहारे।

"हस्ते लीलाकमलमलके बालकुन्दानुविद्धं"।

इति मेघदूते।)

अलकः, पुं, (अल+कुन्।) अलर्कः। क्षिप्तकुक्कुरः। इत्यमरटीकायां रायमुकुटः॥

अलकनन्दा, स्त्री, (अलति पर्य्याप्नोति, अल+कुन्, अलका, नन्दयति इति अच् नन्दा, अलका चासौ नन्दा चेति इति इति कर्म्मधारयः।) कुमारी। इति त्रिकाण्डशेषः॥ भारतवर्षीयगङ्गा। इति शब्दमाला॥ "तथैवालकन्दा दक्षिणेन तु ब्रह्मसदनाद्ब्रह्मनि गिरिकूटान्यतिक्रम्य निषध-हेमकूट-हिमकूटान्यतिरभसतररंहसा लुठन्ती भारतमपि वर्षं दक्षिणस्यां दिशि लवणजलधिमभिप्रविशति"। इति श्रीभागवतं॥

(हिमालयादुत्पन्ना श्रीनगरस्यादूरे गङ्गया सह मिलिता खनामख्याता नदी। गङ्गैव देवलोके अलकनन्देत्युच्यते। इति महाभारते। यदुक्तं,—

"देवेषु गङ्गा गन्धर्व्व! प्राप्नोत्यलकनन्दताम्।

तथैवालकनन्दापि दक्षिणेनैति भारतं।

प्रयाति सागरं भूत्वा सप्तभेदा महामुने"॥

इति भागवतपुराणे।)

अलकप्रभा, स्त्री, (अलका पर्य्याप्ता प्रभा यस्याः सा।) कुबेरपुरी। इति शब्दरत्नावली॥

अलकप्रियः, पुं, (अलकान् प्रीणाति अलक+प्री+क।) वृक्षविशेषः। इति जटाधरः॥

अलका, स्त्री, (अल+कुन्+टाप्।) कुबेरनगरी। इत्यमरः॥ अष्टवर्षावधिदशवर्षपर्य्यन्तवयस्का कन्या। इति शब्दरत्नावली॥

अलकाधिपः, पुं, (अलकाया अधिपः, षष्ठीतत्पुरुषः।) कुबेरः। इति जटाधरः॥

अलकाधिपतिः, पुं, (अलकाया अधिपतिः, षष्ठीतत्पुरुषः।) कुबेरः। इति शब्दरत्नावली॥

अलक्तः, पुं, (न रक्तोऽस्मात्, रस्य लत्वं।) वृक्षनिर्य्यासविशेषः। लाक्षा। जौ इति च भाषा। तत्पर्य्यायः। राक्षा २ लाक्षा ३ जतु ४ यावः ५ द्रुमामयः ६। इत्यमरः॥ रक्षा ७। इति भरतः। अरक्तः ८। इत्यमरटीकायां भरतः॥ जतुकं ९ यावकः १० अलक्तकः ११ रक्तः १२। इति शब्दरत्नावली॥ पलङ्कषा १३ कृमिः १४ वरवर्णिनी १५। इति जटाधरः॥ तस्य गुणादिः।

"लाक्षा पलङ्कषालक्षी यावो वृक्षामयो जतु।

लाक्षा वर्ण्या हिमा बल्या स्निग्धा च तुवरा लघुः॥

अनुष्णा कफपित्तास्रहिक्काकासज्वरप्रणुत्।

व्रणोरक्षतवीसर्पकृमिकुष्ठगदापहा॥

अलक्तको गुणैस्तद्वद्विशेषाद्व्रणशोषणः"।

इति भावप्रकाशः॥*॥ लाक्षारसः। आलता इति भाषा। तत्पर्य्यायः। अलक्तकः २ जतुरसः ३ रागः ४ निर्म्मार्त्तनः ५ जननी ६ जनकरी ७ सम्पद्या ८ चक्रवर्त्तिनी ९। अस्य गुणाः। तिक्तत्वं। उष्णत्वं। कफवातरोगव्रणदोषनाशित्वं। कण्ठरोगशमनत्वं। रुचिकारित्वञ्च। इति राजनिर्घण्टः॥

अलक्तकः, पुं, (अलक्त एव, अलक्तः स्वार्थे कन्।) निर्म्मार्त्तनं। अलक्तः। इति हलायुधो हारावली च॥ लाक्षा। इति राजनिर्घण्टः॥ ("अलक्तकाङ्कानि पदानि पादयोः"। इति कुमारसम्भवे।

"पादालक्तकरक्तमौक्तिकशिलःसिद्धाङ्गनानाङ्कतैः"

इति नागानन्दे।)

अलगर्दः, पुं, (लगति स्पृशति, क्विप्, लग्, अर्द्दयति, अर्द्द+अच्, अर्दः, लग् चासौ अर्दश्चेति इति लगर्दः, लग्नः सन् पीडक इत्यर्थः, निर्व्विषत्वात् तद्भिन्नः।) जलसर्पः। जलबोड़ा इति केचित्। अलाध इति केचित्। इत्यमरटीकायां भरतः॥ (सविषो जलव्यालभेदः। विलकेउटिया इति भाषा, "तत्र सविषाः कृष्णाः कर्बुरा अलगर्द्दा इन्द्रायुधाः सामुद्रिका गोचन्दाः चेति"। सुश्रुते।)

अलगर्द्दः, पुं, (अलं ग्रथ्यति इति ग्रथ+अच्, पृषोदरादित्वात् साधुः।) जलव्यालः। इत्यमरः॥ केउटिया इति ख्यातः। जलबोड़ा इति केचित्। अलाध इति केचित्। इति भरतः॥

अलङ्करणं, क्ली, (अलम्+कृ+भावे ल्युट्।) भूषणं। इति शब्दरत्नादली॥

अलङ्करिष्णुः, त्रि, (अलम्+कृ+इष्णुच्।) अलङ्कारकर्त्ता। भूषणशीलः। इति रघुनाथचक्रवर्त्त्यादयः॥ तत्पर्य्यायः। मण्डनः २। इत्यमरः॥ अलङ्कर्त्ता ३। इति शब्दरत्नावली॥*॥ अलङ्कारयुक्तव्यक्तिः। इति सारसुन्दर्य्यादयः॥ तत्पर्य्यायः। अलंकर्त्ता २ मण्डितः ३ प्रसाधितः ४ अलङ्कृतः ५ भूषितः ६ परिष्कृतः ७। इत्यमरः॥

अलङ्कर्त्ता, [र्त्तृ] त्रि, (अलम्+कृ+तृच्।) अलङ्करिष्णुः। इत्यमरः॥

अलङ्कर्म्मीणः, त्रि, (अलं समर्थः कर्म्मणे, खः।) कार्य्यकुशलः। कर्म्मक्षमः। इत्यमरः॥

अलङ्कारः, पुं, (अलम्+कृ+भावे घञ्।) भूषणं। तत्पर्य्यायः। आभरणं २ परिष्कारः ३ विभूषणं ४ मण्डनं ५। इत्यमरः॥ अलङ्क्रिया ६ भूषा ७ अलङ्करणं ८। इति शब्दरत्नावली। कलापः ९ इति जटाधरः॥*॥ अथालङ्कारयुक्तिः। तद्धारणादिमुच्यते।

"रेवत्यश्विधनिष्ठासु हस्तादिष्वपि पञ्चसु।

गुरुशुक्रबुधस्याङ्गि वस्त्रालङ्कारधारणं॥

अनिष्टेष्वपि निर्दिष्टं वस्त्रालङ्कारधारणम्।

उद्वाहे राजसम्माने ब्राह्मणानाञ्च सम्मते॥

शिरस्त्रं मुकुटं हारः कुण्डलञ्चाङ्गदन्तथा।

कङ्कणं बालकञ्चैव मेखलाष्टाविति क्रमात्॥

प्रधानभूषणान्येषु यथासंख्यानि निश्चयः।

पद्मरागश्च वज्रञ्च विजयो गोविदास्तथा॥

मुक्ता वैदूर्य्यनीलञ्च तथा मरकतं क्रमात्।

आदित्यादिदशानां सर्व्वसम्पत्तिदायकाः॥

सुवर्णेनापि घटना सर्व्वेषामुपयुज्यते।

प्रधानभूषणेष्वेवमप्रधाने न निर्णयः॥

प्रधानभूषणं प्रायः शिरसो ह्यभिधीयते।

तस्य प्रधानभूषत्वादित्याह भृगुनन्दनः॥

सुखदा मणयः शुद्धा दुःखदा दोषशालिनः।

अतो मणीनां वक्ष्यामि लक्षणानि यथाक्रमं"॥